

En häktad person borde ha frigetts villkorligt dagen innan en tingsrättsdom meddelades. Efter att JO gjort en anmälan till Statens ansvarsnämnd har den ansvariga domaren tilldelats en varning

Beslutet i korthet: En tilltalad dömdes i tingsrätten till ett kort fängelsestraff. Domslutet saknade förordnande i häktningsfrågan, men det framgick av domskälen att den dömda skulle kvarbli i häktet till dess domen fick verkställas eller han skulle ha frigetts villkorligt. Med tillämpning av reglerna om villkorlig frigivning och tillgodoräknande av tid för frihetsberövande skulle han dock ha frigetts villkorligt dagen innan tingsrättens dom meddelades. Det uppmärksammades av Kriminalvården först två dagar efter att häktet hade mottagit domen. Den dömda var följaktligen frihetsberövad utan laglig grund i tre dagar.

JO anmälde den ansvariga domaren till Statens ansvarsnämnd för prövning av frågan om disciplinpåföljd. Ansvarsnämnden tilldelade domaren en varning enligt 14 och 15 §§ lagen om offentlig anställning. Sedan det beslutet vunnit laga kraft avslutar nu JO tillsynsärendet.

Bakgrund

Av ett beslut i Kriminalvårdens personalansvarsnämnd den 24 maj 2023 framgick att en intagen person i häktet Sollentuna den 2 januari 2023 hade dömts till ett fängelsestraff om en månad och femton dagar. Häktet hade enligt beslutet tagit emot domen samma dag, men först två dagar senare uppmärksammat att den dömda borde ha frigetts redan den 1 januari 2023. Med anledning av detta togs uppgifter in om domen, varvid det framkom att den hade meddelats av Södertörns tingsrätt i mål nr B 18689-22.

Den aktuella domen begärdes in till JO. Enligt domskälen skulle den tilltalade kvarbli i häktet till dess domen fick verkställas eller han skulle ha frigivits villkorligt, men domslutet saknade helt förordnande om häktning. Det angavs inte heller på förstasidan att han var frihetsberövad. Domen saknade hänvisning till avräkningsunderlag.

Den 16 juni 2023 beslutade jag att inom ramen för ett initiativärende granska tingsrättens handläggning och frihetsberövandet i det aktuella målet.

Kompletterande utredning hos JO

Av ytterligare inhämtade handlingar från tingsrätten framgick bl.a. att den dömde personen hade varit frihetsberövad sedan den 3 december 2022. Det framkom vidare att tingsrätten vid huvudförhandlingen den 29 december 2022 hade beslutat att den tilltalade skulle vara fortsatt häktad till dess dom meddelas eller annat beslutas. Domen meddelades den 2 januari 2023 kl. 11.00 och enligt dagboksbladet expedierades ett avräkningsunderlag tillsammans med domen till häktet den dagen.

Beslut om villkorlig frigivning och andra handlingar hämtades in från Kriminalvården. Det fanns ingen uppgift om att den tilltalade under tiden för häktning hade avtjänat frihetsberövande påföljd i annat mål.

Därefter uppmanades Södertörns tingsrätt att yttra sig. Tingsrätten lämnade den 31 oktober 2023 genom lagmannen AA sitt remissvar. Inför det hade upplysningar från dåvarande tingsfiskalen BB, som varit ordförande vid huvudförhandlingen och ansvarig domare i målet, hämtats in. Yttrandet bifogades remissvaret och där anförde BB sammanfattningsvis följande.

Avsaknaden av häktningsförordnande i domslutet måste ha berott på ett förbiseende från hennes sida när det gäller kontroll av att domslutet blivit korrekt utformat, men av domskälen framgår att rättens intention var att besluta att den dömde skulle kvarbli i häkte efter domens meddelande. Av misstag noterades inte att tidpunkten för villkorlig frigivning hade passerat när domen meddelades. Den enda rimliga förklaringen till det är att det inte beaktades att villkorlig frigivning skulle komma att ske från det straff som utdömdes, även om häktningsbeslutet enligt domskälen hade en lydelse som tog det i beaktande. Det har rört sig om ytterst beklagliga misstag. BB lyfte dessutom fram bl.a. sin arbetsituation vid tiden för domen.

Tingsrätten redovisade i nu relevanta delar följande rättslig reglering och bedömning:

Frågan om avsaknad av häktningsförordnande i domslutet

Av 30 kap. 5 § rättegångsbalken framgår bland annat att en dom ska vara skriftlig och ange domslutet.

I detta fall kan konstateras att det finns ett häktningsförordnande i domskälen men att detta saknas i domslutet. Domen borde självfallet ha haft ett häktningsförordnande i domslutet. Att detta inte finns framstår utifrån omständigheterna som ett rent förbiseende från tingsrättens sida.

Frågan om häktning

Av 24 kap. 1 § rättegångsbalken framgår att den som på sannolika skäl är misstänkt för ett brott för vilket det är föreskrivet fängelse i ett år eller mer får häktas, om det med hänsyn till brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållande eller någon annan omständighet finns risk för att han eller hon avviker eller på något annat sätt undandrar sig lagföring eller straff, genom att undanröja bevis eller på något annat sätt försvårar sakens utredning eller fortsätter sin brottsliga verksamhet.

Häktning får, enligt tredje stycket samma lag, ske endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse. Bestämmelsen uttrycker den s.k. proportionalitetsprincipen.

Av 24 kap. 20 § rättegångsbalken framgår att rätten omedelbart ska häva ett häktningsbeslut om det inte längre finns skäl för beslutet.

Rätten ska häva ett häktningsbeslut om detta behövs för att den misstänkte inte ska vara berövad sin frihet under en oproportionerligt lång tid. Det anses följa av proportionalitetsprincipen att en person inte bör vara frihetsberövad längre än, med beaktande av regleringen om villkorlig frigivning, verkställighetstiden för det fängelsestraff som kan komma att dömas ut. Detta gäller i synnerhet vid s.k. recidivfara och flyktfara för tiden efter domens meddelande. Rätten har i beräkningen att utgå från reglerna om tillgodoräkande av tid för frihetsberövande.

Av 24 kap. 21 § rättegångsbalken framgår att om den misstänkte döms för brottet och är häktad ska rätten, enligt de grunder som anges i 24 kapitlet samma lag, pröva om den misstänkte ska stanna kvar i häkte till dess domen vinner laga kraft.

Frågan om rätten bör upphäva ett häktningsbeslut för att den tilltalade inte ska vara berövad sin frihet under oproportionerligt lång tid är i huvudsak att bedöma på samma sätt när frågan uppkommer i samband med en dom som när den uppkommer under den pågående processen. Häktningstiden bör alltså inte överskrida tiden för verkställighet av ett tänkt fängelsestraff och i bedömningen ska rätten ta hänsyn till reglerna om villkorlig frigivning.

Av 26 kap. 6 § brottsbalken framgår att när två tredjedelar av ett tidsbestämt fängelsestraff, dock minst trettio dagar, har avtjänats ska den dömda frigges villkorligt. Enligt bestämmelsen gäller en presumtion för villkorlig frigivning när två tredjedelar av strafftiden avtjänats. Presumtionen kan dock brytas om det föreligger särskilda skäl, se 26 kap. 6a § brottsbalken.

I förevarande fall kan följande konstateras.

Den tilltalade som nu är i fråga hade såsom gripen, anhållen och häktad varit frihetsberövad i målet sedan den 3 december 2022. Med hänsyn till det utdömda fängelsestraffets längd och det frihetsberövande som skulle tillgodoräknas som verkställighet av påföljd, inträdde tidpunkten för villkorlig frigivning den 1 januari 2023. När tingsrättens dom meddelades den 2 januari 2023 hade frihetsberövandet i målet redan överstigit denna tidpunkt. Han borde ha försatts på fri fot den 1 januari 2023. Det innebär att han var felaktigt frihetsberövad i tingsrättens mål mellan den 1 januari och den 2 januari 2023.

Tingsrätten noterar att det av handlingarna från JO också framgår att Kriminalvården, efter att ha mottagit domen den 2 januari, inte gjorde en preliminär beräkning av när den tilltalade skulle försättas på fri fot och att detta enligt Personalansvarsnämndens bedömning fick till följd att han var felaktigt frihetsberövad fram till den 4 januari kl. 11.25.

För den enskildes rättssäkerhet är det grundläggande att användningen av tvångsåtgärder mot honom eller henne sker på ett korrekt sätt. Det kräver att samtliga aktörer inom rättsväsendet tar sitt ansvar för handläggningen och fullgör sina uppgifter med stor noggrannhet.

Det som har inträffat framstår som ett ytterst beklagligt misstag begånget av en domare under utbildning. Någon omständighet som tyder på att domaren var nonchalant eller likgiltig inför uppgiften i målet har inte framkommit. Det inträffade framstår i stället som ett oavsiktligt tankefel vid tillämpningen av regleringen om tidpunkt för villkorlig frigivning.

Det kan slutligen noteras att tingsrätten handlägger ett mycket stort antal brottmål med frihetsberövade personer och att det under vissa perioder råder ett

högt arbetstempo. Huvudförhandling i målet ägde rum under en storhelg, vilket är en period då bemanningen på tingsrätten är lägre och arbetssituationen för de som är på plats kan vara ansträngd. Av domarens eget yttrande framgår vidare att hon under perioden befann sig i en mycket ansträngd situation privat. Dessa förhållanden kan ha bidragit till den bristfälliga hanteringen av häktningsfrågan i målet.

Såvitt känt för tingsrätten har Svea hovrätt inte anmält händelsen till Statens ansvarsnämnd.

Min anmälan till Statens ansvarsnämnd

I ett delbeslut den 15 december 2023 gjorde jag en anmälan till Statens ansvarsnämnd för prövning av disciplinpåföljd för BB. Vid den tidpunkten tjänstgjorde hon som tf. hovrättsassessor.

I anmälan kompletterade jag tingsrättens redogörelse för den rättsliga regleringen enligt följande.

När två tredjedelar av ett tidsbestämt fängelsestraff, dock minst trettio dagar, har avtjänats ska den dömda frigges villkorligt. Det framgår uttryckligen av 26 kap. 6 § första stycket brottsbalken.

Av 2 § lagen (2018:1250) om tillgodoräknande av tid för frihetsberövande följer att om någon har dömts till fängelse på viss tid och har varit frihetsberövad med anledning av det brott som prövats i målet, ska tiden för frihetsberövandet tillgodoräknas som verkställighet av påföljden. I 18 § strafftidförordningen (2019:95) föreskrivs att vid tillämpning av 2 § i nämnda lag ska tiden för frihetsberövandet räknas från och med dagen för frihetsberövandet till och med den dag frihetsberövandet upphör.

Jag anförde därefter i huvudsak följande.

Den tilltalade i det aktuella målet dömdes den 2 januari 2023 till ett fängelsestraff om en månad och femton dagar, vilket omräknat till dagar blev 45 dagar (se 18 § strafftidslagen [2018:1251]). Han frihetsberövades den 3 december 2022. Med tillämpning av reglerna om villkorlig frigivning och tillgodoräknande av tid för frihetsberövande skulle han ha frigetts villkorligt den 1 januari 2023, dvs. dagen innan tingsrättens dom meddelades. Under denna tid var han således frihetsberövad utan laglig grund. Till följd av hanteringen hos Kriminalvården kom den tiden att utsträckas ytterligare två dagar, dvs. till totalt tre dagar.

Efter att huvudförhandlingen avslutades den 29 december 2022 hade tingsrätten beslutat att den berörde tilltalade skulle kvarbli i häkte till dess dom meddelas eller att annat beslutas. Vid den tidpunkten återstod således endast några få dagar av den påföljd som då bestämdes. Enligt min mening borde detta i sig ha gett upphov till särskild uppmärksamhet i häktningsfrågan vid rättens överläggning, under förutsättning att reglerna kring villkorlig frigivning beaktades. I sammanhanget pekade jag även på den prövning som alltid ska

göras av om skälen för fortsatt häktning uppväger det intrång och men som det innebär för den enskilde (se 24 kap. 1 § tredje stycket och 21 § första stycket rättegångsbalken) och tillade att den bedömningen naturligtvis påverkas av längden på det fängelsestraff som den dömda förväntas avtjäna. Jag konstaterade att tingsrätten i detta fall hade ansett att den tilltalade skulle kvarbli i häkte.

Mot denna bakgrund och utifrån BB:s förklaring till varför tidpunkten för villkorlig frigivning inte hade uppmärksamats drog jag slutsatsen att regleringen om sådan frigivning helt förbisetts. Jag underströk att det för domare genomgående ställs höga krav på noggrannhet och omsorg i arbetsuppgifterna och att en korrekt användning av tvångsåtgärder är av grundläggande betydelse för den enskildes rättssäkerhet. När det är fråga om en frihetsberövad person är det av synnerlig vikt att regelverket tillämpas korrekt. Det måste därför enligt min mening kunna förutsättas att en lagfaren domare, också en tingsfiskal som är under utbildning, besitter nödvändiga kunskaper om de regler som gäller för frihetsberövanden.

När det gällde hanteringen hos Kriminalvården framgick det av redogörelsen i protokollet från myndighetens personalansvarsnämnd att domen hade lagts åt sidan när den togs emot eftersom det inte skulle ha funnits ett avräkningsunderlag. Utredningen i mitt ärende visade dock att avräkningsunderlag hade expedierats tillsammans med domen till det aktuella häktet men jag framhöll i min bedömning att det tillkommande felaktiga frihetsberövandet inte skulle ha uppstått utan det grundläggande felet hos tingsrätten.

Jag noterade avslutningsvis att domslutet saknade ett häktningsförordnande, vilket det naturligtvis skulle ha haft, och uttalade att det är den ansvariga domarens uppgift att kontrollera att domslutet korrekt återger de beslut som rätten fattat samt överensstämmer med domskälen.

I mina närmare skäl för att göra en anmälan till ansvarsnämnden anförde jag:

Det inträffade är enligt min mening allvarligt. Med hänsyn till omständigheterna har jag emellertid inte funnit skäl att inleda förundersökning (jfr 21 § lagen [2023:499] med instruktion för Riksdagens ombudsmän). Jag anser dock att det rör sig om sådana fel i tjänsten att BB bör åläggas en disciplinpåföljd. Det finns därför anledning för mig att, med stöd av 22 § första stycket i nämnda instruktion, göra en anmälan till Statens ansvarsnämnd för prövning av den frågan. Jag vill redan i detta sammanhang framföra att jag inte anser att varning är tillräcklig som disciplinpåföljd.

Statens ansvarsnämnds prövning

BB yttrade sig till Statens ansvarsnämnd. Efter att ha tagit del av hennes skrift meddelade jag att jag stod fast vid min begäran.

Den 19 mars 2024 beslutade Statens ansvarsnämnd att tilldela BB en varning enligt 14 och 15 §§ lagen (1994:260) om offentlig anställning. I sin bedömning anförde nämnden följande:

Av den nu aktuella domen framgår att den tilltalade dömdes till ett fängelsestraff om en månad och femton dagar. Med tillämpning av ovan redovisade regler i 26 kap. brottsbalken skulle han ha frigivits villkorligt den dag då han – genom avräkning av den tid som han hade varit frihetsberövad såsom anhållen eller häktad – hade avtjänat 30 dagar av straffet. Vid den tidpunkt då domen meddelades hade den dagen passerat, vilket innebar att det inte längre fanns skäl för häktning. Domslutet innehöll inte något förordnande om fortsatt häktning, men av domskälen framgick att tingsrätten avsett att den dömda skulle fortsätta att vara häktad till dess domen fick verkställas eller han skulle ha frigivits villkorligt. Sedan domen och ett avräkningsunderlag hade expedierats till Kriminalvården kom frågan om den dömdes verkställighet och fortsatta frihetsberövande att förbli oprövad hos Kriminalvården i ytterligare två dagar. Den felaktiga hanteringen hos Kriminalvården har prövats av Kriminalvårdens personalansvarsnämnd.

Det är BB som i egenskap av tingsrättens ordförande har haft ansvar för att domens innehåll och utformning blev riktig. I fråga om frihetsberövanden gäller i allmänhet ett förhöjt krav på uppmärksamhet och noggrannhet hos den enskilde domaren. Det är inte alltid möjligt att undvika att ett frihetsberövande i form av häktning pågår längre än tidpunkten för villkorlig frigivning från det straff som sedermera kommit att dömas ut. En sådan situation kan uppstå exempelvis om rätten på ett sent stadium av målets handläggning kommer fram till att ett lindrigare straff ska dömas ut än vad som tidigare förutsetts.

I detta fall får det dock av BB:s egna uppgifter anses stå klart att hon vid överläggningen efter genomförd huvudförhandling förbisåg regleringen om villkorlig frigivning. Om frågan hade uppmärksammats får det antas att rätten skulle ha fattat ett särskilt beslut om att häktningen skulle upphöra senast den 1 januari. Därvid skulle den nu uppkomna situationen ha undvikits.

Under alla förhållanden har det utgjort ett fel att i domskälen komma till slutsatsen att den dömda skulle vara fortsatt häktad även efter att domen meddelats. Således borde tingsrätten, med beaktande av reglerna om villkorlig frigivning, i stället ha fattat ett uttryckligt beslut i domen om att den dömda inte längre skulle vara häktad.

En allvarlig och tydlig brist är också att det i domslutet saknades ett förordnande om den häktning som tingsrätten utifrån vad som framgår av domskälen avsett att besluta om. Bristen i domslutet måste utan tvekan anses ha bidragit till Kriminalvårdens fortsatta och felaktiga hantering av frihetsberövandet.

Bristerna i utformningen av och innehållet i domen har skett av oaksamhet och utgör sådana åsidosättanden i anställningen att de är att bedöma som tjänsteförseelse. Med hänsyn till de följder felen har kommit att få för den dömda kan de inte anses ringa, och BB ska därför åläggas en disciplinpåföljd.

Ingenting i ärendet talar för att BB skulle ha uppvisat nonchalans eller likgiltighet. I stället har hon uppriktigt beklagat det inträffade och tagit på sig ansvaret. Hon har inte tidigare varit föremål för disciplinansvar. Med anledning av den felaktiga handläggningen har hon fått allvarlig kritik av JO och står nu under prövning hos Statens ansvarsnämnd i ett offentligt förfarande. För en person som genomgår domarutbildningen, och i den egenskapen redan är underkastad kontinuerlig utvärdering, måste vad som nu förekommit anses vara en i sig ingripande reaktion på felhandlandet. Mot denna bakgrund får det, även med beaktande av allvaret i det inträffade, anses tillräckligt att bestämma disciplinpåföljden till en varning.

Avslutande av JO:s ärende

Som har framgått fann jag efter utredning av ärendet att det förelåg skäl att i stället för att uttala kritik mot BB göra en anmälan till ansvarsnämnden för prövning av frågan om disciplinpåföljd. I anmälan förde jag fram som min mening att varning inte var tillräcklig som disciplinpåföljd.

Statens ansvarsnämnd har prövat disciplinfrågan och jag har godtagit nämndens bedömning. Nämndens beslut har vunnit laga kraft. Jag finner inte anledning att göra några ytterligare uttalanden och avslutar därmed ärendet.

Beslutet har fattats av JO Katarina Pålsson. Dokumentet har fastställts digitalt och har ingen underskrift.

Rättssakkunniga Maria Östling har föredragit ärendet och byråchefen Johan Thorblad har deltagit i beredningen.